

RAFFAY ENDRE – TÜSKÉS ANNA

Lego-műemlékek: Az esztergomi Bakócz-kápolna és a műemlékvédelem

A magyarországi műemlékvédelem történetével foglalkozók a kezdetet 1841-es évhez, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságához kötik, és a műemlékvédelem intézményi kiépítésére pedig az 1860-as évektől kezdődően került sor.¹ Ám mindezeket megelőzően ismert egy épület megmentését célul kitűző, a XVIII. század közepétől datálódó törekvés és az ezt végül épp kétszáz éve megvalósító építészeti beavatkozás példája. Mindez az esztergomi Bakócz-kápolna megmentését szolgálta, a magyarországi reneszánsz építészet legjelentősebb, a török háborúkat túlélte alkotásáét. Az 1823-as beavatkozást, hogy az anakronizmust elkerüljük, a műemlékvédelem előtörténetéhez soroljuk. Esztergomban adott volt a műemlékvédelem két, nélkülözhetetlen feltétele: adott volt egy létező, a történelem viharai által el nem pusztított műemlék (amely nemcsak művészeti, de történeti, kultikus és kulturális szempontból is figyelmet érdemel) és adott a rajta végrehajtott beavatkozás, amelynek célja az emlék megőrzése. A Bakócz-kápolna megmentésére ma, az azóta eltelt két évszázad műemlékvédelmi tapasztalatai alapján a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek minden bizonnyal más megoldásokat javasolnának, illetve a mindenestül (tokkal és vonóval) való megőrzés lehetőségeinek kompromisszumok nélküli feltételeiért harcolnának, az eredeti anyagok megmentésével kapcsolatban restaurátorszaktudásban reménykedve, a körülmények vagy a környezet vonatkozásában pedig az új (kortárs) művészeti törekvések ellen kardoskodva. Ám mindez az 1823-as építészeti beavatkozás történeti (ha tetszik: műemlékvédelem-előtörténeti) értékének valamint az alapvető eredményének – a kápolna fennmaradását – elismerését nem akadályozhatja. A Bakócz-kápolna esete mégsem számít a szakirodalom top-témái közé. A kápolnával foglalkozó monográfiák is (Balogh Joláné és Horler Miklósé)² kevés adattal és elemzéssel szolgálnak, az egyén tanulmányok pedig csak megemlítik, mint

1 Bugát P., Flór F. (szerk.): Magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott első nagy gyűlésének munkálatai (1841). Magyar orvosok és természetvizsgálók nagy-gyűléseinek munkálatai, Trattner-Károlyi, Pest, 1841.

2 Balogh J.: Az esztergomi Bakócz kápolna, Képzőművészeti Alap, Budapest, 1955; Horler M.: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban, Helikon–Corvina, Budapest, 1987.



1. kép: A Bakócz-kápolna oltára.
Fotó: Tüskés Anna, 2023

a kápolna (utó)történetének epizódját.³ Ennek ha oka nem is, de előzménye az, hogy a beavatkozásról már a kortárs szemlélő Máthes János az esztergomi Várhegyről szóló könyvében sem volt valami bőbeszédű.⁴

Mi történt tehát kétszáz éve az esztergomi Bakócz-kápolnával? Az épületet ekkor lebontották, azzal a céllal, hogy majd az eredeti darabok felhasználásával újból felépítsék, akárcsak az utókor legokkakkal játszó gyermeke. A munkálatokat Rudnay Sándor esztergomi érsek engedélyével Packh János tervezte és vezette. Az újjáépítés az eredeti helyéhez közel történt,⁵ az akkor épülő új (klasszicista) székesegyházba integrálva és így az eredeti megjelenésen bizonyos változtatásokat is eszközölve.⁶ A kápolnát azóta nem mozdították: ma is ugyanott van Esztergomban, a székesegyház déli oldalán az előcsarnok és a keresztszár szögletében, nyugatra tájolt oltárral.

A bontás és újjáépítés részletes feldolgozásának hiányát jelen tanulmányunkban pótolni ugyan nem tudjuk, de a témával való foglalkozásunkkal hozzá-

3 Tóth S.: „Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye”, *Ars Hungarica*, 1990/2. sz., 207–228; Marosi E.: „Az esztergomi Bakócz-kápolna”, *Műemlékvédelem*, 2008/6. sz., 360–367; Mikó Á.: „Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, I. Az all’antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése”, *Ars Hungarica*, 2015/4. sz., 363–420; Farbak P.: „Az esztergomi Bakócz-kápolna”, in *Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba*, szerk. Buzás Gergely, Orosz Krisztina, Vasáros Zsolt, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2009, 269–279.

4 Máthes, I. N.: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio*, Beimel, Strigonii, 1827, 41; Horogszegi Tamás: „Az esztergomi főszékesegyház és egyházkormányzati központ építészeti koncepciójának kialakulása és változásai, I. rész: Az esztergomi Várhegy a 18. század második felében”, *Művészettörténeti Értesítő*, 2022/1. sz., 1–26.

5 Horler, 1987.

6 Horler, 1987.

járulhatunk ahhoz, hogy a kétszáz évvel ezelőtti eset ne merüljön teljes fedésbe, valamint ha, csupán néhány szempont megfogalmazásával is, de mozdítunk egyet egy majdani alaposabb tudományos kutatás és elemzés irányába. Mindezen túl a történeti eset, éppúgy, mint minden hasonló, tapasztalatul kell, hogy szolgáljon a kortárs műemlékvédelem számára. Nem kétséges ugyanis, hogy a kápolna esete a műemlékvédelemmel foglalkozó számára szakmai örökség, amelynek szempontjaihoz és eredményeihez igazodni, vagy épp ellenkezőleg amelytől eltávolodni azoknak az alapos ismerete nélkül abszurditás lenne.

Az esztergomihoz hasonló megoldás változatai a műemlékvédelem történetében máshol is előfordulnak: Pergamontól Abu Szimbelig és a Philae-szigeti Ízisz-templomig. Tisztán kváderekből emelt épület az eredeti illesztések mentén teljes egészében szétszedhető beszámozható és leltározható darabokra, és újból összelegőzhető.

Kérdés viszont, hogy az esztergomi legózáshoz honnan vették az ötletet? Mi az előtörténete az ilyen típusú emlék-megőrzésnek? Korai példa lehetne az athéni Árész-templom: a klasszikus-kori épületet a rómaiak telepítették át az Agórára, az eredeti épület szétszedését és a megjelölt darabjainak az átszállítását követően.⁷ Ám e példát Esztergomban nem ismerhették, az eset ugyanis csak utókori ásatások nyomán vált ismertté, amikor az alapozás szintje alatt talált római kerámia került elő. Ám egy másik ókori emlék esetének ismerete befolyásolhatta az esztergomiakat, az érseket és az építésszt is. Az esztergomi munkálatok közeli (talán túl közeli?) időbeli előzménye a római Titus diadalív lebontása és (az eredeti kövekből való) újjáépítése, egyébként az eredeti helyén, Giuseppe Valadier tervei szerint, 1821–22-ben.⁸ Ám a Bakócz-kápolna szétszedésének és újból való felépítésének ötletét nem ekkor, hanem még Csáky Miklós érsek (1751–1757) alatt fogalmazta meg az új esztergomi székesegyház tervezésével megbízott Bartolomaeus Riccia.⁹

Az esztergomi érsekség központját a török időkben Nagyszombatba (Trnava, Szlovákia) menekítették, és az a felszabadulást követően is még hosszú ideig ott maradt. Végül Csáky érsek döntött a visszaköltözés

7 Bell Dinsmoor, W. B.: „The Temple of Ares at Athens”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 1940, No. 1, The American Excavations in the Athenian Agora: Seventeenth Report, 1–52.

8 Caffiero, M.: „Valadier at the Arch of Titus: Papal Reconstruction and Archeological Restoration under Pius VII”, in Steven Fine (ed.): *The Arch of Titus. From Jerusalem to Rome – and Back*, Leiden/Boston 2021, 107–111 (103–114).

9 Balogh, 1955, 15.: „Igitur consilium.....aedificii moli transponatur...”



2. kép: A Bakócz-kápolna bejárata a bazilika felől. Fotó: Tüskés Anna, 2023

mellett és látott neki a feltételek felmérésének. A feltételek közé tartozott volna egy új székesegyház megépítése is, hiszen a középkori eredetinek akkorra már csak romjai maradtak. A feltételek megteremtéséhez Barkóczy Ferenc érsek (1761–1765) fogott hozzá. Az érsek nem úgy döntött, mint Patachich Gábor (1733–1745) kalocsai érsek három évtizeddel évvel korábban, aki ott az ugyancsak középkori székesegyház romjainak egy új épület falaiban való integrálását hagyta jóvá, „restaurációként” tekintve az építkezésre,¹⁰ még ha az eredeti maradványok így láthatatlanná is váltak, hanem a munkálatokat tereprendezéssel és a romok részleges eltakarításával kezdődtek, de az érsek halálával hamarosan abbamaradtak. Az ekkor készült székesegyház-tervek (Franz Anton Hillebrandt és Isidore Canevale) a Bakócz-kápolna megőrzésével számoltak, sőt annak ígézetében születtek.

Végül Rudnay Sándor érseknek (1819–1831) sikerült a visszaköltözést megoldania.¹¹ Az új székesegyház tervei (Kühnel Pál elképzelései alapján, akitől a munkát Packh János vette át) minden korábbi elképzelést felülmúló monumentalitásra való törekvés sugallta. A székesegyház és csatlakozó építmények a régi Várhegy magaslatán nem is fértek volna el, így a megfelelő nagyságú területet csak további szintsüllyesztéssel tudták kialakítani, nemcsak a székesegyház még megmaradt romjait, de alapfalait felszámolva, sőt a hegytetőt is legyalulva. Az érseki központ ugyan visszakerült Esztergomba, de a kontinuitást itt az új épület helyének a megválasztásán túl mégcsak a régi domborzati viszonyok sem

¹⁰ Mojzer M.: „Adatok Mayerhoffer András működéséhez”, Művészettörténeti Értesítő, 1956/2–3. sz., 154–163.

¹¹ Rudnay Sándor és kora, szerk. Käfer István, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 1998.

hitelesítették volna, nemhogy építészeti maradványok. Márpedig a történeti ősiség hitelesítéséhez ilyenfélék már évszázadok óta „használatban” voltak. Ahol in situ állapotban lévő építészeti maradványok nem álltak rendelkezésre, ott a kontinuitást és a hitelességet máshonnan, nemritkán sok száz vagy ezer kilométerről átszállított spóliumokkal biztosították. A középkorba alkalmazott spóliumok elsősorban oszloptörzsek voltak, amelyekhez fejezetfaragványok is társulhattak. Jól ismert példa az aacheni palotakápolna esete, ahova Ravennából szállítottak oszloptörzseket, hogy a Karoling-császárság és a rómaiaké közt megteremtse a kontinuitást, ilyen módon is hitelesítve az újat. Ismert a reimsi San Rémi templom homlokzatának spólium-oszloppárja is, a XII. században befoglalva. Ugyanennek a századnak a legvégén a pécsi székesegyház nyugati kapujához társított gránit-oszloppár példája a spóliumnak ereklyeként való felfogását mutathatja. Pécsen a spólium-oszloppárról feltételezhető, hogy a XII. század végén befejezésre került új székesegyházra a korábbi székesegyház(ak)ra és így akár a hely ókeresztény múltjára való hivatkozásul kerülhetett. A kapu másodlagosan felhasznált márványanyagával kapcsolatba épp az ókeresztény múlt hitelesítő jelenlétének a szerepe került már megfogalmazásra a márvány eredetére hivatkozva: a márványok ugyanis a régi Sopianae (keresztények által is használt) temetője síremlékeiből származnak.

Jól ismert példa a Bizánc örökébe lépő Velence esete is. A velenceieknek Konstantinápoly 1204-es bevételét követően arra is volt gondjuk, hogy onnan oszloptörzseket és fejezeteket is zsákmányoljanak tucatjával, sőt pillértörzseket is. Mivel a San Marco templom, mint az állami reprezentáció legfontosabb helyszíne már készen állt, a spóliumok befoglalására új homlokzati építménnyel toldották azt meg, amely így egyértelműen hirdethette: Velence az új Bizánc.

Esztergomnak nem volt szüksége távoli vidékekről beszerzett spóliumokra és ereklyékre. Ott volt helyben egy komplett kápolna, csak néhány méterrel odébb kellett átszállítani. Csak amíg az átszállítás a spóliumok esetében nem túl bonyolult feladat, addig egy épületnek a mozgatása bizony nem egyszerű. Honnan vette volna Csáky érsek a bátorságot egy ilyen kaland engedélyezéséhez. és honnan vette végül Rudnay?

Csákyknak és Rudnaynak még papnak sem kellett volna lennie, csak egyszerű katolikus hívőnek ahhoz, hogy az építészeti részletek ereklyeszerepének lehetőségét, sőt azok szállíthatóságát is ismerje. Méghozzá



3. kép: A Bakócz-kápolna bejárata a bazilika felé. Fotó: Tüskés Anna, 2023

a loretoi Santa Casa legendájából.¹² A názáreti Angyali üdvözet bazilikából Szűz Mária, illetve a szent család házát 1291-ben Trsatba (Tersato), majd 1294-ben onnan Recanti közelébe szállították át. A legenda szerint angyalok. Ha valóban hiteles ereklyéről van szó, a szállítás nem légi úton történt, hanem az út nagy részét vizen kellett megtenni. Építészeti elemek behajózásához, említettük már, ha mások nem is, a velenceiek igen értettek. Ha a XIII. században a názáreti templom romjai közül kiemelhettek egy épület(részt), amely az eredeti épületbe eleve ereklyeként illeszkedett, miért ne lehetne a XIX. században a középkori esztergomi székesegyház romjai közül, annak egyetlen ép állapotban¹³ fennmaradt részét kimenteni és általa az új székesegyházat hitelesíteni.

A XVIII. századi székesegyház-tervek a Bakócz-kápolna megőrzésével is számolnak, még hozzá az eredeti helyén, mintha az új épületet a kápolnához igazítva tervezték. Ám Rudnay, a káptalan tiltakozása ide vagy oda, döntött: nem varrunk gombhoz kabátot – bár az erek-

lyék befoglalásakor gyakran alkalmazható megoldásról van szó. A kápolnának kellett igazodni az új terepviszonyokhoz és az új székesegyház tervéhez. A kápolnát így lebontották és 1600 számozott darabját felhasználva újra felépítették, az eredeti másolataként, de bizonyos pontokon módosításokat is eszközölve. Mindehhez se légi, se vízi úton való szállítást

12 Grimaldi, F.: „La tradizione devota lauretana”, Lares, 1992, no. 2, 213–262; Hasemann, Michael: A názáreti Mária, Szent István Társulat, Budapest, 2012; Fehér Ildikó: „Honnan érkezett Budapestre a Loretoi Madonna”, *Artmagazin* 2015/4. sz. 44–47; Sensi, M.: „Santa Maria liberatrice dalla peste”, in *Munus amicitiae: scritti per 70. genetliaco di Floriano Grimaldi*, ed. by G. Paci, M. L. Polichetti, Loreto, 2001, 361.

13 A törökök használták is. Nyilván a kápolna centrális építészeti kialakítása is hozzájárult ahhoz, hogy ezt az épületrészt használták és így óvták.



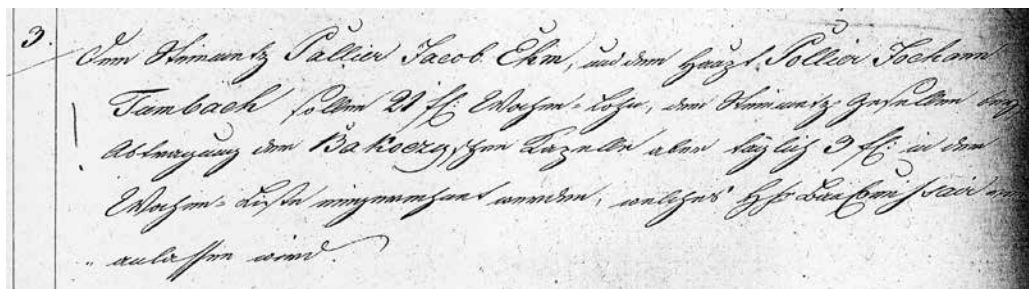
4. kép: A Bakócz-kápolna kupolája.
Fotó: Tüskés Anna, 2023

sem kellett igénybe venni, csupán a terepviszonyok átrendezése nyomán izolálódott, a kápolna közvetlen környezetére kiterjedő eredeti várhegyi plató-maradék dombjáról leszállítani az új felhasználási hely közelébe. Az új kápolna 11.4 méterrel alacsonyabban és 17 méterrel távolabb épült az eredeti helyétől.¹⁴ A bontás és újjáépítés folyamatával írott források felhasználásával Balogh foglalkozott a legrészletesebben.¹⁵ 1823. május 19-én a kápolnából elvitték a máriapócsi kegykép után készült Mária-képet,¹⁶ ami a kápolna deszakralizációjának volt része. Ezt követően láthatnak csak a bontáshoz. Június 7-től július 21-ig jegyzéket készítettek a kápolna 1600 kövéről, nyilván szép sorban, ahogy a bontásból előkerültek.

14 Horler, 1987, 96.

15 Balogh, 1955, 19. A szerzők által elemzett levéltári anyagok: Esztergomi Prímási Palota. 1. Archivum Iuridico Oeconomicum et Directorale, 888. cs.: A székesegyház építésével kapcsolatos dokumentumok 1820-1866; 2. Simor érsek magánlevéltára: 4. doboz, Számlák, nyugták, levelek: No. 44-48 Jegyzetek a Bakócz-kápolna javítási munkáiról (Feigler Gusztáv), 1875. No. 49 Antonio Detoma beszámolója a bazilika munkáiról, 1875. Nos 50-55 A Bakócz-kápolna számlái, 1875.

16 Knapp É.: „Abgetrocknete Thränen A pócsi Mária ikon bécsi kultuszának elemei 1698-ban”, in Ivancsó, I. (szerk.): Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996: Történelmi konferencia a Máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1996, 61–77.



5. kép: A Bakócz-kápolnát szétszedő két kőfaragó mestert – Jacob Ehm és Johann Tumbach – megnevező dokumentum. Rendelkezési jegyzőkönyv, 1823. június 12–19. Esztergomi Prímási Levéltár, Gazdasági Levéltár, Bazilika Építési Iroda, 1. doboz 3. kötet.

Augusztus 7-én már az új szentélyfülke falainak felépítése volt folyamatban. Ám ez nem jelenti azt, hogy a kápolna teljes bontása befejeződött volna, hiszen a régi kápolna kriptájának felbontására csak október 3-án került sor. Az exhumált halottak újratemetésére nem kellett sokat várni: az új kápolna kriptájába ezt november 16-án végezték el. Az újjáépítéssel gyorsan végeztek és nyilván fel is szentelték.¹⁷ Ám egyelőre csak ideiglenes kupolát kaphatott az épülő a székesegyház felé nyíló fülkéje pedig hátfalat, és a tereket csak székesegyház felépítését és felszentelését követően nyitották egybe, a kápolna megközelítését – ideiglenesen – a sekrestyéje felől biztosítva.¹⁸ Az áthelyezési munkálatok végét jól jelzi egy forrás, amely a minderről megemlékező emléktáblák megrendeléséről szól. A neoreneszánsz kupola 1874–75-ben készült el, egyéb utólagos munkálatokról is számlák tájékoztatnak.

Mindebből tehát kiderül: 1. a régi kápolnából 1600 márványelemet mentettek meg, 2. a megmentett elemeknek vélhetően nagy részét beépítették,¹⁹ 3. a nem márványból készült részek felszámolásra kerültek. Így régi kupolából, ami vázszerkezetre erősített rézlemezekből állt, nem mentettek meg semmit, és az eredeti alapok és a kripta 4. A kápolna új

17 1825-ben a kápolna orgonájának kérdése lehetett napirenden. Vö. Balogh, 1955, 20.

18 Balogh, 1955, 21. Az 1852-es canonica visitatiót idézi, amely a lefalazásról és a kápolna megközelíthetőségéről is tájékoztat. Ám forrás tájékoztat íves ajtórészek rendeléséről 1826. november 30-án a Szent István- és a Bakócz-kápolna bejáratához a Bazilika hajója felől.

19 Klinger L.: „Colligite fragmenta! Az esztergomi Bakócz-kápolna bejárat keretarchitektúrájának építészeti töredékei”, in Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba, ed. by Gergely Buzás, Krisztina Orosz, Zsolt Vasáros, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2009, 297–303.

alapokat, új kriptát és új lefedést kapott. Vagyis a Bakócz-kápolna esetében nem beszélhetünk az épületnek mindenestül való átmentésével.

Kérdés ugyanakkor, hogy a kápolna függőlegesen felmenő részein a belsőben látható vörösmárványon kívül mit mentettek még meg? Mi volt és mi van a vörösmárvány mögött? A kérdésre válaszolni azért is nehéz, mert a kápolnát úgy foglalták be a klasszicista székesegyház falába, hogy önálló homlokzato(ka)t nem kapott. Az eredeti homlokzatok tehát felszámolásra kerülhettek: ha csupán a belső vörösmárvány elemeknek a megmentése (és új tömegbe való befoglalása) a cél, mindegy, hogy mi van a vörösmárvány mögött és mi a homlokzaton, az pusztulásra ítéltetett. Akár kváderek is, azok megszámozásával, lajstromozásával és mentésével nem vacakol senki, ha törtköves vagy vegyes technikával épített falakról van szó, a lego-módszer sem alkalmazható. Ilyenek átmentéséhez (a Santa Casa angyalai nélkül) hozzáfogni nem nagyon érdemes.²⁰ A feltejt kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a belső látvány vörösmárványai csupán burkolatok, és a reneszánsz tagozatarchitektúra nem több dekoratív csempézésnél?

Máthes, aki látta a bontást,²¹ a vörösmárványról, mint burkolatról (vestitum) beszél.²² Mellékelt alaprajzán²³ és a kápolna Packh-féle alaprajzán a pillérek egységesek, tagolóelemestül és falmagostul. Packh metszetrajzokat is készített, amelyeken a belső tagolóelemei ugyancsak szerves egységet képeznek a falmagokkal. Mindez arra figyelmeztet, hogy a vörösmárvány nemcsak burkolat. A vörösmárvány-elemek helyszíni szemrevételezése állványok nélkül sem teljesen reménytelen vállalkozás. Ez viszont árnyalja a rajzok alapján alkotható képet. A pilaszterek nincsenek egybefaragva a mögöttük lévő elemmel. Az egykori (középkori) mellékhajó felőli bejárat pilasztortörzsei is önállóan, csatlakozó elemek

20 Alapfalak átmentésére az angyalok sem vállalkoztak: a Santa Casa állítólag alapfalakat nem őriz. Ezt mindenestre a legenda az áthelyezési csoda részeként kezeli.

21 Máthes, 1827, 41. De helytelenül 1822-re datálva az eseményt.

22 Ugyanakkor arról tudósít, hogy az épület nemcsak falazásban, de kronológiailag sem volt egységes: a kupolatartó pillérek önálló tömböt képeztek, anyagban és falazási technikában a körítőfalaktól eltérő. Beszámol arról is, hogy a pillérek szétbontásakor korábbi faragványok kerültek elő. Véleménye szerint Bakócz itt egy korábbi épületet alakított át. Mindezt a mellékelt székesegyház-alaprajzon és Pákhnak a kápolnai alaprajzán (befoglalt korábbi faragványok jelzése nélkül) is megfigyelhetni, függetlenül a köztük tapasztalható különbségektől.

23 Az alaprajz Anton Hatmann korábbi (1763–65) rajzára vezethető vissza. Vö. Balogh, 1955, 20. kép.

nélkül alakítottak.²⁴ A pilaszterek mögött a fülkeoldalakat egy-egy kötömb alkotja, amellyel a homlokoldali tagolást is kialakították, egészen a vállpárkányig, amelyek viszont külön kőből alakítottak. A sekrestye felőli fülke toldalékrészét kétoldalt szintén egy-egy tömb alkotja. Az oltárfülke jobb oldala viszont több tömbből alakított. A déli fülke, amely magasabb a többinél (ez a fülke eredetileg a régi székesegyház mellékhajójából nyíló bejárati volt), két-két kötömbből áll, amelyek közt az elválás a többi fülke vállpárkányának a magasságában figyelhető meg. Hogy a fülkeoldali kötömbök ugyanazok-e, amelyek a pilaszterek mögött a szögletekig húzódnak, meg nem állapítható. A szögletekben mindenesetre elválás tapasztalható. A sekrestye felőli fülke hátfalát (a nyílások körül) kisebb márványlapok borítják vagy keskeny márványkváderek alkotják. A fülke toldalék-részének dongája is több kőből áll, akárcsak a rozettás díszű ívek. Feljebb többféle kőhatárt látni, amelyek nem a szerkezeti elemek formái mentén vagy az díszítés kompozíciójához igazítottan jelennek meg. Nem kizárt, hogy az elválások közt olyanok is vannak, amelyek az utókori szétszerelésnek köszönhetően jöttek létre, szétfűrészelés által. A márványelemek rögzítésének módját a márványstallum két rövidebb oldalánál látni: balról egy, jobbról két fémcsap-fej nyomait. A stallumok eredeti fülkéjének oldalain a fémcsap-lyukak befoltozott nyomai mindmáig felfedezhetőek.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a vörösmárvány nagy része nemcsak burkolat, hanem építőanyag, így a kápolna újból felépítésekor nemcsak burkolat-jellegű részletek kerültek felhasználásra. A kisebb-nagyobb vörösmárványtömböket, kvádereket és lapokat befogó falrészecskék és túloldalukon a homlokzatok viszont a bontás áldozatául estek – azoknak rekonstrukatív formájukban sem tartott igényt a kortárs klasszicista építészet.

Az esztergomi példa jól szemlélteti, hogy az emlékek történelmi-hitelesítő szerepe, ereklyeként való értékelése és megőrzésüknek a vágya hogyan járult hozzá a műemlékvédelmi szempontok és alkalmazott mentési lehetőségek kidolgozásában. Azt is jól szemlélteti, hogy a szelektív, nem az alkotás egészére koncentráló védelem vagy a kortárs építészeti törekvések és reprezentációs szándékok a műemlékekre nézve pusztító veszélyt jelentenek.

²⁴ Ezeket az újjáépítés nem használta fel. A töredékek a székesegyház altemplomában vannak mindmáig, az ugyancsak a mellékhajó felőli homlokzathoz tartozó fríz részleteinek a társaságában.